شیعریەتی (لەشکری غەم).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ئایا دەستەواژەی (لەشکری غەم) هەڵگری شیعریەتە؟ لەو پرسیارەوە (یاکۆبسن) ی زمانناس و (نالی) شاعیر بیر دەخەینەوە، بەڵام هەرگیز بەو مانایە نا، کە پێناسەکردنی شیعریەت (وەك یاکۆبسن دەڵێت) بەپێی چەمکی ئەدەبییەت، کە زانستی ئەدەب پێکدەهێنێ، تەنها کلیلی وەڵامی دەستەواژەی (لەشکری غەم)ی نالی بێ، (وەك پەیوەندی ناوەکی نێوان راستی لەشکر و غەم). ئایا شیعریەت رێکییە، لەشکری غەم پێشەوییە. شیعریەت وەك کردە، هۆکارە بە دەستەواژەی لەشکری غەم وەك کار؟.

رەهەندی سێیەمی (شاعیر و رەخنەگر)

لەنێوان شاعیر و رەخنەگر، وێنەی سێ رەهەندی لەنێوان چەپ و راست، خۆشەویستی و مردن نییە… بەڵکو گشتەکە هەمووان تێیدا دەژین، واتە وێنەی سێ رەهەندی مانای تێکشکانی دال و مەدلوول نییە، تێکشکانی میتافیزیکانەی دووالیزمەکان نییە، بەو مانایەی کە هەمووان هەڵگری دال و مەدلول و دووالیزمین، بەڵکو وێنەی سێ رەهەندی لەنێوان شاعیر و رەخنەگر هەڵگری جیاوازییە (واتە رەهەندی سێیەم جیاوازییە). بەڵام چۆن لە نوێوە جێگیربوونی دووالیزمەکان راڤە دەکەینەوە، چۆن پێشتر تێدەپەڕێنین، بە دواتر دەگەین، چۆن جیاوازی دەسەلمێنین؟

هەمیشە داهێنانی ئەدەبی و هونەری جێگیربووەکان لەق دەکات و برینە دەخاتە بیرکردنەوە و زمانەوە. ئایا ئەو برینە بە مانا فرۆیدییەکەی قابیلی سارێژبوون نییە؟ هەڵبەتە داهێنان پێشەوی دەنێتەوە و بە دیوەکەی دیکەش بەردەوام پەیوەستی بە تیۆری نوێی راڤەکردنەوە هەیە. تیۆرناسانی داهێنانی ئەدەبی نەهاتوون تەنها دیدێکی نوێ بە پێشەوی زمانی شیعری وێنا بکەن، بەڵکو بنەمایەکی زانستییان رەچاو کردووە، یان بە ئەوەی بونیادی بابەتی پێشەوی زمان روونبکەنەوە، بنەمایەکی تیۆری بە شیعریەت دادەمەزرێنن.

زۆرجار دۆزینەوەی راستییەکان ئاسانترە لە بەخشینی شوێنێکی شایستە بەو راستییانە. بۆیە ئەگەر وەك دوو راستی سەیری وشەی (غەم) و وشەی (لەشکر) بکەین، دەبینین بە گشتی دوو راستین، بەڵام لە پلەی سفری نووسینی ئەدەبیدان (بە مانا بارتییەکەی) کەچی دەرئەنجامی کۆکردنەوەیان لە دەستەواژەی (لەشکری غەم) زمانی ئاساییبوون

دەبڕێت و لە وێنەی نائاساییدا شاعیر بەرز دەکاتەوە! غەم و لەشکر هیچ پەیوەندییەکی خودی و دەروونی لە نێوانیاندا نییە، بێ جوولەن، پەیوەندیداری لێکجیا و رووتن، لەسەر ئاستی رووکەش دوو مانای جیاواز و رووتن، بەڵام دەشێ لەسەر ئاستی زمانەوانی هاوپەیوەندییەکی ئارەزوومەندانە دامەزرێنن! دەمەوێ بڵێم هەمیشە بنەمای زمان ئارەزوومەندانەیە و لەسەر پەیوەندی بە ئەویدیکەی جیاوازی (خوێنەر)ەوە وەستاوە.

کەواتە دەستەواژەی لەشکری غەم دەربڕینێکی سێ رەهەندی ل□ نێوان (غەم)، (لەشکر)، (لەشکری غەم)، درووست دەکات. دەستەواژەی لەشکری غەم جوولاوە، روانینی تایبەتی بەسەر روانینی گشتییەوە دەسەپێنێ، دواجار لەسەر ئاستی داهێناندا ئاستی قووڵی شیعرییەت نیشان دەدات، بەو مانایەی کە (شیعرییەت ئەرکێکە لە ئەرکەکانی پەیوەندی نێوان بونیادی قووڵ و رووکەش) رووکەش و قووڵ دوو چەمکی تیۆری چۆمسکییە، لەشکری غەم دەستەواژەی شیعری نالییە.

بەدیوەکەی دیکە رەهەندی سێیەمی دەستەواژەی (لەشکری غەم) ل□ نێوان شاعیر و رەخنەگردا، نە لەشکرە، نە غەم، بەڵکو شیعریییەتە! ئەوەی شیعرییەتی لەشکری غەم دەکێشێ، لەسەر ئاستی شیعری خودی خوێنەرە. ئەوەی وێنە روونەکەی پەشێوی زمان روون□د□کاتەوە، لەسەر ئاستی رەخنەگر شیعرییەتە! رەخنەگر پەشێوی زمان روون□د□کاتەوە و شاعیر شیعرییەت بەرهەم دەهێنێ. شیعرییەت وەك رەهەندی سێیەمی شاعیر و رەخنەگر، خوێنەر بەرزی دەکاتەوە. نهێنی یەکەم دەکەوێتە نێوان بونیادی قووڵ و رووکەش، نهێنی دووەمیان دەکەوێتە نێوان داهێنان و زمان.

هەر یەك لە بونیادی قووڵ، بونیادی رووکەش، دەشێ داهێنانی زمان و زمانی داهێنان بنوێنن! وەك چۆن هەر یەك لە شاعیر و رەخنەگر، دەشێ خوێنەری خۆیان هەبێت. کەواتە زەمەنی رەهەندی سێیەم زەمەنی هەنووکەی ئارەزووەکانی ئەویدیکەی جیاوازە، زەمەنی میتافیزیك نییە، کە بەپێی بەدوایەکداهاتووەکان رێکخرابن، بەڵکو زەمەنی ژینالۆژییە کە دەکەوێتە دەرەوەی ئەوانیدیکەوە، بەو مانایەش رەهەندی سێیەم دەڕوا و درێژ دەبێتەوە و دوور دەکەوێتەوە، تا داهاتوو لە ئەویدیکەی جیاوازدا بگرێت.

کلیلی وێنەکان

چۆن شیعرییەت وەك تیۆر و دەستەواژەی لەشکری غەم وەك وێنەیەکی شیعری بەرز دەکەینەوە؟ لە بۆچوونی کۆندا، شیعر ئەوە بوو، کە لە رێگای وێنەوە بیر دەکاتەوە! ئەو تێگەیشتنە بۆ شیعر وێنەی شیعریی بە یەکێك لە هۆکارە جۆراوجۆرەکانی زمانی ئەدەبی دادەنێت. بەڵام

فۆڕمالیستەکانی رووس ئەو تێگەیشتنە کۆنەیان بە (شیعرییەت Poetics) لێکدایەوە. ئەگەرچی نالی شاعیر دەچێتە ریزی شاعیرانی کلاسیکەوە، بەڵام لە دێرە شیعری: (منم سەرکردەتان بۆ لەشکری غەم)… لەشکری غەم هەر تەنها وێنەی غەمێکی گەورە و پڕ رەنگ ناکات، بەڵکو شیعرییەتیش دەنوێنێ. شیعرییەتی لەشکری غەم لەسەر پەیوەندی نێودژی و جیاوازی درووست بووە، لە یەکنزیککردنەوەی مانای جیاوازی غەم و لەشکر جگە لە تێپەڕاندنی پەیوەندییە باوەکانی زمان و هەڵمەتی ماناکانی غەم وەك لەشکر. درووستکردنی پەیوەندییەکی ناباو و چێژی جیاوازی شیعریش دەنوێنێ. دەمەوێ بڵێم هەڵمەتی لەشکری غەم وەك وێنەیەکی واتایی و نێودژی پەیوەندی ناباوی غەم و لەشکر وەك چێژی شیعری زێتر ئاستی داهێنانی شیعری بەرز دەکاتەوە.

یەکەم کەس (ئەرستۆ) لە کتێبی (هونەری شیعر) زاراوەی شیعرییەت (Poetics) بەکار هێناوە، لای ئەرستۆ شیعرییەت نیشانەیەکی جیاکاری بەرزە… (تزیفیتان تۆدۆرۆف) یەکێکە لەوانەی کە ئەو کتێبەی ئەرستۆ بە گرنگ دەبینێ، بەڵام پێیوایە دنیای شیعرییەت دنیایەکی شەپۆلاوییە و ناشێ بیخەینە دووتوێی یاسا و رێسایەکی دیاریکراو و ئامادەوە. شیعرییەت لای تۆدۆرۆف دنیایەکی گۆڕاو و ناجێگیرە، ک□م□□ك گۆشە و نیگای جیاواز بەڕێوەی دەبات. تۆدۆرۆف بۆ تێپەڕاندنی یاسا و رێسای میتۆدی دیاریکراوی شیعرییەت، قسە لە شیعرییەتی خوێندنەوە، یان وەرگر دەکات، (لە خوێندنەوەی سەروەدا لەسەر بنەمای شیعرییەتی تۆدۆرۆف خوێنەرمان لە رەهەندی سێیەمی رەخنەگر و شاعیر نیشان داوە).

قسەکردن لە شیعرییەت وەك دنیایەکی شەپۆلاوی لەگەڵ شەپۆلەکانی (لەشکری غەم)ی نالی شاعیر بە جوانی دێتەوە، هەر لەوێشەوە چێژی شیعری بە ئاستەکانی خوێندنەوە و خوێنەرەوە دەلکێ.(ئەوەش نهێنی ئەو خوێندنەوەی بەردەستانە). ئەگەر شیعرییەتی لەشکری غەم بە شیعرییەتی خوێندنەوەوە بەند بێت (وەك قسەمان لێکرد) ئەوە مانای راستی (غەم) و (لەشکر) لەسەر ئاستی زمانەوە بە ئەویدیکەی وەرگری زمانی کوردییەوە دەلکێ. کەواتە وەك چۆن راڤەکردنی (لەشکری غەم)ی نالی ناکەوێتە دەرەوەی شیعرییەتی خوێنەر و چێژی خوێنەرەوە، بە هەمان شێوەش راڤەکردنی راستی (غەم) و (لەشکر) لەسەر ئاستی واتای زمان ناکەوێتە دەرەوەی کوردی و زمانی کوردییەوە.

لێرەوە هۆکاری درووستبوونی (بۆشایی شیعری) یان دابڕان لەنێوان نالی وەك شاعیر و یاکۆبسن وەك راڤەکار پەیوەندی بە ئارەزووەکانی خوێنەر و راستییەکانی زمانی کوردییەوە نییە! هۆکاری درووستبوونی بۆشایی نێوان شیعرییەت و هیرمینۆتیکا پەیوەندی بە چێژی شیعرییەت و بونیادگەرییەوە هەیە، پەیوەندی بە رێکی و ناڕێکییەو□ یە.

(رۆمان ياكۆبسن) رۆلێكى بنەڕەتى لە بەرەوپێشچوونى زاراوەى شيعرييەت بينيووە، شيعرييەت لاى ياكۆبسن ئەو ل□ق□يە لە زمانەوانى كە وەزيفەى شيعر لەگەڵ وەزيفەكانى ديكەى زمان ر□ك□د□خات! لەبەرانبەردا لاى نالى بايەخدان بە مانا بەرف□وانەكەى راستى (غەم، لەشكر) لە وەزيفەى شيعريى (لەشكرى غەم)دا بە ئەنجام دەگات، كۆى ئەو وەزيفانەش بە شێوەى جياواز خوێنەر دەياندۆزێتەوە… هەڵبەتە من نامەوێ قسە لە پەيام و لەو شەش وەزيفەيەى زمان بكەم، كە ياكۆبسن بايەخيان پێدەدات، وەك چۆن قسە لە ئەركى ئەدەبييەت بە ماناى شيعرييەتيش ناكەم، بەڵكو دەمەوێ بە كورتى بڵێم شيعرييەت لاى ياكۆبسن زمانى زمانە! وەك چۆن شيعر لاى نالى شيعرى شيعرە. كاتێك زمان بۆ خۆى دەبێتە بابەتى خۆى! كاتێك شيعر دەبێتە بابەتى شيعرى! ئەو بيركردنەوەيە، (نالى) و (ياكۆبسن) بەرەو بنەماى جياوازى زمانى دەبات، جياوازى زمانى نالى و ياكۆبسن لەنێوان پەشێوى و رێكى دايە.
دەشێ بۆ جەختكردنەوە لە لادانى ماناى (غەم، لەشكر) لە ئاستى زمانەوانيدا، شيعرييەت و رێكى لە ئاستى تيۆريدا، بڕواى (كۆهين) هاوكارمان بێت، كە پێيوايە شيعر لادانێكى پێوانەييە لە زمانى ئاسايى! بێگومان تيۆرى لادان لە بيركردنەوەى كۆهيندا دەلالەت لە تەجاوزكردنى رێساكان زمان دەكات، بەڵام ناشێ ئەو لادانە ئاژاوەگێڕانە بكەوێتەوە، بەڵكو دەبێ رێسايەك بەڕێوەى بەرێت، (ئەو خاڵە لەلايەك س□□لماندنى چەمكى رێكييە لەبەرانبەر پەشێوييدا، لەلايەكى ديكە مشتومڕ لەنێوان تۆدۆرۆف و كۆهين دەنێتەوە). بەگشتى دەتوانين بڵێين بەشێكى شيعرييەت بۆ تەمومژى دەگەڕێتەوە! دواجار شيعرييەت دنيايەكە بابەتەكەى شيعرە، شيعريش خۆى لە جوانيدا هەڵدەگرێتەوە …

شيعرييەت لەنێوان رێكى و پەشێوييدا

مشتومڕى نێوان رێكى و پەشێوى، شيعر و تيۆر… هيچ نييە جگە لە پەيوەندييەكى رێكخراوى نێوان هۆكار و دەرئەنجام نەبێت. بەڵام داهێنانى ئەدەبى كەمجار رێكييە، لەبەرانبەردا تيۆر تاسەر بليمەتانە ناكەوێتەوە. دەتوانين بڵێين جوانى داهێنان، ناڕێكى دەپارێزێ! وەك چۆن بليمەتى ئەگەرەكانى تيۆر بەرەوپێش دەبات. بەو مانايەش جوانى شيعريى هاوواتاى بليمەتى تيۆرە! كەواتا بەشێكى گەورەى ئەو شيعرەى دەچێتە ژێر هەلومەرجى رێكييەوە، تەنها بەو مانايە شيعرە كە داهێنانى قبول نييە. ئەو تيۆرەى كە هەلوم□رجى پەشێوى قبول دەكات، تەنها بەو مانايە تيۆرە، كە دەكەوێتە دەرەوەى ئەگەرەكانى تيۆرەوە.

بە کورتی تیۆر باوەڕهێنانی تیۆریستانە بە سادەکردنەوەی مەعریفە، هەندێجار سادەکردنەوەی مەعریفە دەکەوێتە دەرەوەی پرسیار و گومانە جیاوازەکانی دیکەوە. ئەوەش بەو مانایە نییە، کە سادەیی بەگشتی هەمیشە لە مەعریفەدا کۆتایی دێت! چونکە زۆرجاران لە خورافات و ئەفسانە ترسناکەکان دوایان دێت. لە بەرانبەردا شیعرییەت هەرگیز بە راڤەکردنی سادەیی رازی نابێت، چونکە شیعرییەت لە گومانی خوێنەرە جیاوازەکانەوە بەرهەم دێت، ئەوەش بەو مانایە نییە، کە تواناکانی ئاستی خوێندنەوە هەمیشە راستی بابەتی بێت، چونکە تەماشاکردنی ئاستی جیاوازی بە مانا ئیبداعییەکەی پشت بە سەیرورە دەبەستێ. کەواتە داهێنان نوێنەری دیووە جوانەکەی پەشێوییە، بەڵام دۆزینەوەی جوانی رەتکردنەوەی رێکی نییە. داهێنان ئەو جوانییەیە کە پەشێوەی بە نیازی رێکی دەیخواتەوە.

لەکۆی ئەو قسانەوە دەتوانین بڵێین تیۆر گەشتێکی بەردەوامە لە نێوان رێکی و پەشێوی، دەشێ رێکی بێت، دەشێ فریودەر بێت. چونکە رێکی تەنها ئەوە نییە، کە هەیە بەڵکو ئەوەشە کە دەشیا هەبێ و لە دەستماندا بێ، وەك چۆن داهێنانی ئەدەبی و هونەری ئەوە ناگێڕێتەوە کە هەیە، بەڵکو ئەوەشمان بۆ دەگێڕێتەوە کە دەشیا هەبێت.

پێشمەرجەکانی گەشتی ئەدەب و هونەر سەیرورەی مەعریفی و سەرچاوەی مەعریفەیە. وەك دەزانین لەگەڵ دۆلۆز و فۆکۆ و دریدا… نووسینی فرە باس و فرە بابەت و فرەزمان دەردەکەوێت. لەگەڵ یاکۆبسن، کۆهین، تۆدۆرۆف، چۆمسکی… جیاوازی شیعرییەت و رەنگەکانی شیعرییەت بەرهەم دێت. واتە بە گشتی پرۆسەی داهێنان بەیەك ئاڕاستە رێ ناکات، بەڵکو جوولەیە، گەڕانی بەردەوامە، سەیرورەیە، باوەڕنەبوونە بە ئامانجی گشتی، بە دیوەکەی دیکە هەمیشە پێشمەرجی گەشتی داهێنان گەمەی شاردنەوە و دۆزینەوەی منداڵەکەی فرۆیدە. دواجار هەم رێکی و هەم پەشێوی لە بەرانبەر سادەیی بەدگومانە، ئەو بەدگومانییە بە دیوێك تیۆری بەرهەم هێناوە و بە دیوەکەی دیکە شیعری داهێناوە. بۆیە سادەکردنەوە لە تیۆری شیعرییەت (لە فۆرمالیستەکان) و داهێنان (لە شیعرەکانی نالی) رەنگدەداتەوە.

هەموو ئەو رەنگدانەوانەی دوای هاوشوناسیکردنی شیعرییەتی یاکۆبسن و لەشکری غەمی نالی، هاوواتاییکردنی داهێنان و خوێندنەوە، چۆن تەماشای شیعرییەتی خوێندنەوە لە کۆمەڵگای نمایشدا دەکات، ئایا لە زیرەکی دەستکرددا چێژی خوێندنەوە بوونی دەمێنێ؟

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

هەولێر 19/5/2024

سەرچاوەكان:

- رۆمان ياكۆبسن وەك يەكێك لە زمانناسان و پێشەنگانى بونيادگەرى گرنگى بە تيۆرى شيعرىيەت داوە.
- نامەوێ گومان بە خاوەنبوونى ئەو شبعرە لەنێوان نالى و كوردى بڕەوێنمەوە.
- بەستنەوەى (برين)ى فرۆيدى بە فيكر، وەك ئەو برينانەى لەسەر دەستى كۆبەرنيكۆس، داروين، ماركس، نيچە…
- بەفرى سپى، بەفرى رەش لاى بارت يەكەميان پلەى سفرى نووسينە، دووەميان تێكدانى زمانى ئاسايى و باو دەردەخات. بڕوانە (شيعرىيەت لە دەقەكانى فر□يدون عەبدول بەرزنجى، پ.د. عەبدولقادر حمە ئەمين محمد) چاپى يەكەم سلێمانى 2023ز، چاپخانەى سيما. بە هەمان شێوە وشەى غەم و لەشكر لە پلەى سفرى نووسينن، بەڵام دەستەواژەى لەشكرى غەم تێكدانى زمانى ئاساييە.
- بۆشايى و كەلێنێك كە خوێنەر دووچارى بيركردنەوەيەكى جياواز و سەرسامبوون دەكات!!
- بۆ زێتر شارەزايى الشعريە والحداپە- بين أفق النقد الادبى وأفق النقريە الشعريە، تأليف الدكتور بشير تاوريريپ، دار رسلان، 2010، ص35. 42.
- فرۆيد پێيوايە يەكەم يارى كە منداڵ دەيكات، گەمەى شاردنەوە و دۆزينەوەيە.